

INKLUZIV TA'LIM TIZIMIDA MAXSUS EHTIYOJLI
O'QUVCHILARDA DEVIANT XULQNING OLDINI OLISHNING
PSIXOLOGIK ASOSLARI

QULMAMATOVA FAZILAT QARSHIYENA

Navoiy innovatsiyalar universiteti, Surxandaryo kampusi "Umumiy fanlar"

kafedrası o'qituvchisi

Email: fqulmamatova@mail.ru

Annotatsiya: *Maqolada inkluziv ta'lim tizimida maxsus ehtiyojli o'quvchilarda deviant xulqning psixologik sabablari, ularning shakllanishiga ta'sir etuvchi omillar hamda art-terapiya, o'yin terapiyasi va emotsional intellekt treninglarining profilaktik ahamiyati ilmiy asosda yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *inkluziv ta'lim, maxsus ehtiyojli o'quvchilar, deviant xulq, psixologik profilaktika, emotsional intellekt, art-terapiya, o'yin terapiyasi.*

Аннотация: *В статье рассматриваются психологические причины девиантного поведения у учащихся с особыми образовательными потребностями в условиях инклюзивного обучения. Раскрываются факторы, влияющие на формирование девиантного поведения, а также профилактическое значение арт-терапии, игровой терапии и тренингов эмоционального интеллекта.*

Ключевые слова: *инклюзивное образование, учащиеся с особыми образовательными потребностями, девиантное поведение, психологическая профилактика, эмоциональный интеллект, арт-терапия, игровая терапия.*

Abstract: *The article examines the psychological causes of deviant behavior among students with special educational needs in inclusive education. It highlights the factors influencing behavioral deviations and emphasizes the*

preventive effectiveness of art therapy, play therapy, and emotional intelligence training in behavioral correction.

Keywords: *inclusive education, special needs students, deviant behavior, psychological prevention, emotional intelligence, art therapy, play therapy.*

KIRISH. Inkluziv ta'lim — bu har bir bolaning, shu jumladan maxsus ehtiyojli o'quvchilarning ham o'ziga mos sharoitda ta'lim olish va jamoaga integratsiyalashuvi imkonini beruvchi zamonaviy ta'lim modeli hisoblanadi (1). Biroq, bunday o'quvchilar orasida deviant xulq holatlari ko'proq uchrashi kuzatiladi. Deviant xulqning kelib chiqish sabablari emotsional beqarorlik, ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar va pedagogik e'tibor yetishmasligi bilan bog'liqdir (2).

ASOSIY QISM. Inkluziv ta'lim jarayonida maxsus ehtiyojli o'quvchilarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi, ularning emotsional holati va xulq-atvorini boshqarish ko'nikmalari muhim o'rin tutadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, deviant xulq holatlari ko'pincha o'quvchining ichki hissiy muvozanatsizligi, ijtimoiy cheklanishi yoki pedagogik e'tibor yetishmasligi bilan bog'liq bo'ladi (3). Shuning uchun bunday holatlarni erta aniqlash va psixologik yondashuv orqali bartaraf etish inkluziv ta'lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Deviant xulqning psixologik sabablari shaxsning emotsional sohasidagi disbalans, o'z-o'zini baholashdagi beqarorlik, ota-onalar bilan hissiy aloqaning sustligi hamda ijtimoiy guruh tomonidan rad etilish bilan izohlanadi (4). Maxsus ehtiyojli o'quvchilarda bu omillar ko'proq namoyon bo'lib, o'zini himoya qilish yoki e'tibor qozonish maqsadida tajovuzkor, destruktiv yoki izolyatsiyalangan xatti-harakatlar orqali ifodalanadi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu kabi xulq-atvorning ildizida bolaning o'zini ijtimoiy jihatdan foydali shaxs sifatida anglay olmasligi yotadi .

Art-terapiya va o'yin terapiyasi usullari deviant xulqni tuzatish hamda uning oldini olishda samarali psixokorreksion vosita sifatida qo'llaniladi. **Art-terapiya** (ijodiy terapiya) o'quvchilarning ichki hissiyotlarini ramziy shaklda ifodalashga yordam beradi, stressni kamaytiradi va o'zini anglash darajasini oshiradi. **O'yin terapiyasi** esa bolaning tabiiy o'yin ehtiyojidan kelib chiqib, xulqni ijtimoiy jihatdan maqbul shaklda ifodalashga o'rgatadi. Shu orqali bola o'z his-tuyg'ularini boshqarish, nizoli holatlardan chiqish va ijobiy munosabatlarni shakllantirishni o'rganadi.

Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, 8 haftalik art-terapiya va o'yin terapiyasi mashg'ulotlari natijasida o'quvchilarda ijtimoiy faollik 30–40 foizga oshgan, tajovuzkorlik darajasi esa 25 foizga kamaygan (5). Bundan tashqari, o'qituvchi va ota-onalar bilan hamkorlikda o'tkazilgan emotsional intellekt treninglari bolalarda o'z his-tuyg'ularini aniqlash, anglash va boshqarish ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Emotsional intellekt tushunchasi shaxsning o'z hissiyotlarini va boshqalarning his-tuyg'ularini to'g'ri idrok etish, ular asosida mos xulqni tanlash qobiliyatini bildiradi. Inkluziv sinflarda bu kompetensiyani rivojlantirish ijtimoiy moslashuvning muhim sharti hisoblanadi (6). Treninglar davomida o'quvchilarga emotsiyalarni aniqlash, ijobiy o'zini ifoda qilish, stressni boshqarish va empatiya ko'rsatish bo'yicha mashqlar o'tkazilgan. Natijada, o'quvchilarning ijtimoiy muloqotdagi faol ishtiroki, o'ziga ishonchi va o'zaro hamkorlik darajasi ortgan.

Psixolog G'.B. Shoumarov o'z tadqiqotlarida shaxsning ijtimoiy moslashuvi va emotsional holatini boshqarish orqali xulq-atvor buzilishlarini kamaytirish mumkinligini ta'kidlaydi. Shuningdek, N. B. Shodmonova bolalarda deviant xulqning shakllanishida oilaviy muhit va pedagogik e'tibor yetishmasligining hal qiluvchi rol o'ynashini ilmiy asosda isbotlagan. Bu fikrlarni Sh. R. Baratov ham qo'llab-quvvatlab, o'quvchi shaxsining ijtimoiy

ehtiyojlarini hisobga olish psixokorreksion ishlarning muvaffaqiyat kaliti ekanini qayd etgan.

L. S. Vygotskiy tomonidan ilgari surilgan “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib, psixologik yordam jarayonida bolalarning ichki imkoniyatlarini to‘g‘ri rag‘batlantirish zarurligini ko‘rsatadi. Bu yondashuv A. A. Karimov tomonidan o‘zbek ta’lim tizimi sharoitida talqin etilib, maxsus ehtiyojli o‘quvchilarda ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirishni psixoprofilaktikaning markaziy yo‘nalishi sifatida belgilaydi.

Shuningdek, N. M. Hasanov o‘z tadqiqotlarida art-terapiya, ranglar psixologiyasi va o‘yin elementlaridan foydalanish orqali bolalarning ichki kechinmalarini bartaraf etish, ularni ijtimoiy jihatdan faol shaxs sifatida shakllantirish mumkinligini ko‘rsatgan. Ushbu yondashuvlar maqola doirasida olib borilgan kuzatuv va tajribalar natijalari bilan hamohangdir.

XULOSA. Umuman olganda, inkluziv ta’limda deviant xulqning psixologik oldini olish tizimli, kompleks yondashuvni talab etadi. Bunda psixolog, o‘qituvchi va ota-onalarning o‘zaro hamkorligi, art-terapiya va o‘yin terapiyasi kabi innovatsion metodlarning muntazam qo‘llanilishi ijobiy natijalarni ta’minlaydi. Shuningdek, o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanish darajasini baholash va individual psixologik yordam dasturlarini ishlab chiqish ularning to‘laqonli integratsiyasini ta’minlaydi.

Inkluziv ta’lim tizimida deviant xulqning oldini olish psixologik asoslarda olib borilishi lozim. Shaxsiy yondashuv, emotsional qo‘llab-quvvatlash, hamkorlik va innovatsion terapiya usullarini qo‘llash orqali maxsus ehtiyojli o‘quvchilarda ijobiy xulq shakllanishini ta’minlash mumkin. Bu jarayon uzluksiz psixoprofilaktika va pedagogik monitoringni talab qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Baratov Sh. R. (2020). *Shaxs rivojlanishida psixologik moslashuv jarayonlari*. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti.

2. Bronfenbrenner U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Hasanov N. M. (2020). *Bolalarda deviant xulqni psixologik korreksiya qilish metodlari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
4. Johnson R. (2022). *The Effectiveness of Art Therapy in Reducing Aggressive Behavior*. *International Journal of School Psychology*, 8(2), 98–110.
5. Karimov A. A. (2022). *Inkluziv ta'lim psixologiyasi: nazariya va amaliyot*. Toshkent: "Iqtisod-moliya" nashriyoti.
6. Miller D. (2024). *Inclusive Classrooms and Behavior Management Strategies*. *Educational Psychology Review*, 36(1), 201–219.